

SZEMLE

KÖNYVEK KÖZÖTT

ERDÉLYRŐL — BUDAPESTEN

Ha egy tudós 120-nál is több könyvet jelentet meg, nehéz közülük kiválogatni a legfontosabbakat, a maradandókat, a mélyen szántó gondolkodásra készítőket. Pomogáts Béla *Erdélyi műhely — Budapest* (Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda) című tanulmánygyűjteményéről azonban bizvást kijelenthetjük: nagyon fontos, időszerű kötet. A szerző egy élet tapasztalatait összegezte, hisz tudósi működése során szinte mindig a kisebbségek sorsára, kultúrájára és jövőjére fókuszált. Első könyve, Kuncz Aladarról szóló kismonográfiája nyitotta a sort, és sokáig tiltások, fenyegetések között kitaróan folytatta útját, mígnem napjainkban a kisebbségi magyar kultúra legnevesebb képviselőjeként becsülik határon innen és túl. Megérdemelten. Előtte Czine Mihály törte a megértés, egymásra találás útját, s majdnem a fejét vették. Amikor az 1945 utáni irodalomról összehozott irodalomtörténetbe megírta a kisebbségi magyar irodalmak történetét, Király István támogatásának köszönhetette, hogy nem lehetetlenítették el végérvényesen. Az ő örökébe lépett Pomogáts Béla, abban a hitben, hogy a rendszerváltás egyben szemléletváltást is eredményez, s az erdélyi, szlovákiai, délvideki, kárpátaljai és tengerentúli magyar irodalmak legjelesebbjei beépülnek az egységes magyar kultúrába, elfoglalva abban méltó helyüket.

Naiv elképzelésnek bizonyult. Alig két évtized eltelte után már nyilvánvaló, hogy a magyar kormányok számára mindenkor a politika az irányadó. Annak befolyásolására szívesen áldoztak és áldoznak, a magyar kultúra pedig szép lassan sorvadozik. Amit tíz éve örömeiként méltatott Pomogáts Béla, az mára néhány lelkes pap, tanár, író, a kultúra ügyét sajátjaként kedvelő civil munkásságának eredményeként még él, de perspektívái már homályosak. Tudjuk, a világon mindenhol nehéz kisebbségi sorban élni, a többségnek megvannak a módszerei és eszközei a beolvasztásukra. Néhány nemzedéknyi idő kell csak ahhoz, hogy a fiatalok sehogy, vagy törve beszéljék a magyar nyelvet, s ezzel párhuzamosan fogyatkozik az érdeklődők, a magukat tudatosan magyaroknak vallók száma. Mint könyvének címe is jelzi, Pomogáts Béla is tisztában van ezzel: Budapestben létesített jóformán egyszemélyes erdélyi műhelyt, amelyet egyéb támogatások híján maga finanszíroz, s ő írja azokat a műveket, amelyek segítségével megismerhetjük a kisebbségi — jelen esetben az erdélyi — irodalmak hagyományait, jelenét és kilátásait. Nagy vállalkozásai közül kiemelkedő erdélyi ma-

gyar irodalomtörténete, melynek már csak negyedik kötetét kell befejeznie. Jellemző, hogy e magisztrális mű eddig megjelent részéről idehaza alig-alig jelent meg alapos méltatás, figyelmet felhívó ismertetés is csak hébe-hóba. Annál tiszteletre méltóbb az az eltökéltség, amellyel folytatja tevékenységét, melynek összefoglalásaként olvashatjuk jelen tanulmánygyűjteményét.

Ha a trianoni diktátum után ocsúdó felelősséggel, küldetésstudattal szerveződő erdélyi magyar irodalom legfontosabb, maradandó értékeit számba vesszük, kiváló írókból álló névsorra tekinthetünk.

Szabó Dezső, kinek erdélyi gyökerei nyilvánvalóak — senki sem írt nála költőibb sorokat az ottani hegyekről, erdőkről —, 1940-ben „levelet” írt egy érdeklődő fiatalnak (alighanem a Ludas Máttyás füzetek lelkes olvasójának vagy terjesztőjének). Ebben kemény bírálatot mondott azokról, akiket az új idők szele röpitett fel, de semmit sem tesznek a magyarságért, csak saját hasznukat növelik. „Az összeomlás utáni nemzedékek legnagyobb hibáját abban látom — írta —: úgy kergették a nagy nyereségeket, hogy semmit sem fektettek be, semmit sem kockáztattak. Ez természetesen sok eltávolodást jelentett a világháborúban ledőfött, szétmargangolt magyarság igazi szerves érdekeitől. Nagy harcomnak a fertelmes Halállal éppen az volt egyik alapértelme, hogy új, áldozatos és hősi lelket hívjanak életre a megtántorodott magyarságban, hiszen heroizmus és odaadás az élet-üzlet legfontosabb számítása.” Kevésbé fellengzősen hasonló érzések és célkitűzések vezérik Pomogáts Bélát, amikor az erdélyi-magyar kultúrát az egyetemesbe integrálja, szembeszállva azokkal az elképzelésekkel, melyek vallói azt hangoztatják: óvakodjunk a politikától, ezt az ügyet is bizzuk rájuk. Hogy jól sáfárkodnak-e bizalmunkkal, enyhén szólva vitatható, mert gondolkodásukból és tetteikből hiányzik az egyetemesség igénye, csak a pillanat és saját meggyőződésük vezérli tetteiket. Rájuk, azaz elődeikre gondolhatott Szabó Dezső — és velük vívja harcát Pomogáts Béla —, amikor arra figyelmeztetett, hogy légiónyian tolatkszanak a stratégiai pontokra, anélkül, hogy tisztában volnának az egységes magyarság kialakításának és védelmének alapvető fontosságával. Néha talán hasznosabb is, hogy Pomogáts Béla egyszemélyes műhelyt alakított ki, ahol nincsen helye önös érdekeiket képviselőknak, papírizú hivataloknak.

A szerző három nagy fejezetbe sorolta tanulmányait: *Erdély Európában; Az idővel perelve; Az önismeret műhelyei*. A másodikban kiváltképp két írásra hívnám fel a figyelmet. Mindkettő sokáig tilalmazott

témával foglalkozik, az egyik címe *Trianon és az erdélyi magyarság*, a másik az erdélyi magyar irodalmi élet alakulásáról ad képet az 1940-es visszacsatolás után. (Érdemes párhuzamosan olvasni Márai Sándor nemrégiben megjelent, erdélyi tárgyú cikkeivel, melyek egy része ugyancsak a visszacsatolás idején íródott.)

Az igazságtalan trianoni döntés után bebizonyosodott Ady igaza: „Erdélynek külön lelke van”. S ez a „külön lélek” akkor is működött, amikor a veszteség jóvátehetetlennek látszott. Herczeg Ferencről Sík Sándoron át a *Nyugati* nagy írói és Illyés Gyuláig kiváló szellemek emlékeztek meg „a trianoni magyarság nyitott sebeitől, az elszakított magyarság mostoha helyzetéről és fájdalmairól”. Ennek az életérzésnek sok erdélyi és itthoni magyar író adott hangot, e műveket azonban az újabb nemzedékek nem olvashatták. Annál is izgalmasabb és tanulságosabb, ahogy a megmaradt erdélyi magyar politikusok és írók megkezdték az önszervezés munkáját, amelynek egyik nagy eredménye civil közösségek létrejötte és alkotó tevékenysége lett, melyet a korántsem elfogulatlan román hatóságok nem gátoltak akkora hévvel, mint napjainkban tapasztaljuk. Beszűgők mindenütt akadtak, de nem gátolhatták meg, hogy — Pomogáts Bélát idézve — „A nemzeti jellegében veszélyeztetett, az erőszakos, illetve manipulatív asszimiláció politikájának kiszolgáltatott erdélyi magyarság” ne alakíthassa ki a „lelki önvédelem rendszerét”, melyet összefoglalóan „erdélyi gondolat” megnevezéssel illetünk. Ennek legfontosabb eszköze és eredménye a transzylvanizmus lett, a „kisebbségi sorba taszított erdélyi magyarság szellemi és lelki önvédelmének eszköze”. Mindkét jelzőnek súlya van: megvesztegethetetlen, a pénzzel és kitüntetésekkel mit sem törődő művelt, öntudatos értelmiségiek fogtak össze a lélekmérgezés kivédésére. A magára maradt erdélyi magyarság képviselői felmérték a szellemi önépítés páratlan lehetőségét. Kilenc évtized telt el Trianon után, de „a transzylvanizmus eszménye azóta is újra meg újra »visszatér« (...) és többé-kevésbé áthatja az erdélyi magyar szellemi életet, ennek a magyarságnak a közös mentalitását és önmagáról formált képzetait — éppen ebben válhatott közösségi »ideológiává« és természetesen irodalmi tényezővé”.

Bár a trianoni döntések aligha változtathatók meg, teljesen érthető, hogy a módosításuk reménye sosem hunyt ki, sem Erdélyben, sem idehaza. Ne feledjük, ez az elhamarkodott és otromba intézkedés a magyar lakosság egyharmadát és az állam területének kétharmadát érintette, úgy is fogalmazhatjuk: hazánk megmaradt része is kisebbségi sorba került Európában, ráadásul a jelszavakon,

plakátokon olvasható honfiúi szólamokon túl („Nem, nem, soha!”) nem, vagy alig születtek olyan intézmények, amelyek józanul politizáltak volna, s „felölt” gondolkodású, feladatuk súlyával tisztában lévő, okos hivatalnokokat képeztek volna. Ez volt az egyik magyarázata, hogy az elszakított területek részleges visszaszerzése után az ezekre beözönlő hivatalnokok működése súlyos csalódást okozott, visszatetszést keltett. Amint a szerző nagyon bölcsen, a realitásokat is figyelembe véve figyelmeztet: „Nekünk, mai magyaroknak...” meg kell találnunk „a lehetséges nemzeti stratégiát. Amelynek természetesen nem a reváns, hanem a nemzeti összefogás, a magyar kisebbségvédelem és az európai integráció stratégiájának kell lennie.” Van még mit okulnunk, hogy ne látványosan, hanem hasznosan cselekedjünk...

A bécsi döntés után az erdélyi magyarság legjelentősebb folyóirata, az *Erdélyi Helikon* felsorakoztatta az elmúlt évek ottani magyar irodalmának legjelesebbjeit. (El kell mondani, hogy Gál Gábor *Korunkját* sokan nem tekintették a magyarság törekvései szószólójának.) A többi között a következők szerepeltek az alkalmi „antológiában”: Reményik Sándor, Aprily Lajos, Tompa László, Bartalis János, Dsida Jenő, Kiss Jenő verseivel, Kós Károly, Makkai Sándor, Tamási Áron, Nyíró József és Wass Albert prózájával. Rangos írók, az egyetemes magyar irodalomnak is büszkeségei. Mindegyikre érvényes Pomogáts Béla jellemzése: „...valamennyi az erdélyi magyar szellemiség igen fontos dokumentuma, amely nemcsak a régen várt felszabadulás örömét, hanem az elnyomatás körülményei között kialakult »kisebbségi humánusot«, illetve a hagyományos erdélyi liberalizmust is kifejezésre juttatja”. Kemény János, az erdélyi kisebbségi magyar irodalom egyik mentora *Így léptünk a szabadságba* címmel a következőket írta:

„Most az én igazi, legbensőségesebb ünnepem mégiscsak az volt, amikor szabad erdélyi földön először bandukoltam el a vécsi vár mögé, s évszázados öreg tölgyfák alatt leültem a Kuncz Aladár emlékasztal mellé (...), és hallgattam a helikoni írók tanácskozását. Leültem a padra, magam elé idéztem néhai Kuncz Aladár biztató tekintetét, és elbeszélgettem vele.

— Így volt az jól, ahogy csináltuk — mondta Kuncz Aladár.

— Így fogjuk csinálni ezután is — feleltem én. S ő erre bólintott, hogy igen.

Erdélyi lélek szólt erdélyi lélekhez, a megnagyobbodott hazában.

Én most nagyon nyugodt vagyok, mert látom az utat, amelyen tovább kell haladnunk.”

Pomogáts Béla kiváló érzékkel válaszította ki idézeteit. Ez a pár mondatos képzeletbeli beszélgetés

az egyik legfájdalmasabb. Arra gondolhatunk, mi lett ezzel az úttal. Milyen sors várt az áldozatos úttörőkre: az önfeláldozó Bánffy Miklósról (róla egy hazai irodalomtörténész-író is csúful nyilatkozott)? Márton Áronra? Kik töltötték meg a román diktátor börtöneit? Szomorú névsor, a történelem kiszámíthatatlan változásainak dokumentuma. Mi lett azzal a magas erkölcsi követelménnyel, amelyről Szabédi László írta versét?

*Üdvözlégy magyar szabadság! Én, élő
temetőkertből jövök ím eléd,
onnan hozom a hiába remélő
holtak szentségtörő üdvözlését;
felővezvén magam fekete gyásszal,
s így állok a diaátló elé,
és komor, rettenetes zokogással
ujjongok a szabadtó felé.*

*Azért, szabadság, üdvözlégy! Jövendő
magyarokat tápláló szent gyümölcs!
Kíméld éltető nedved, a veszendő
poharában pazarolva ne töltsd,
nehogy, kin a keserű rabkenyéren
kiütött az utálatos csömör
válják rabból, feledve a szemérem
parancsát, bosszúálló börtönőr.*

Nem a rabból vált börtönőr. De néhány évvel a vers keletkezése után ismét megnyíltak a börtönök kapui, hogy nagy csattanással zárják el az erdélyi gondolat zászlóvivőit és követőiket.

Miközben a „második erdélyi nemzedék” íróival ismert meg a szerző, szégyenkezve gondolhatunk arra, mennyi ismerethiánnyal küzdünk, milyen hatalmas az adósságunk. 1942 és 1944 között működött önálló folyóiratuk, a *Termés*, amely egyszerre követte az erdélyi hagyományokat és a népi mozgalom céljait. Szerkesztői: Asztalos István, Bözödi György, Kiss Jenő, Szabédi László és az ideiglenesen Erdélybe visszatérő Jékely Zoltán voltak. 1943-ban körkérdést intéztek a szellemi élet kiválóságaihoz, mi szerintük a legszükségesebb tenivaló a háború idején, amelynek végkifejlete és a magyarság szempontjából újabb tragikus következményei akkor már sejthetőek lettek. A többi között hozzászólt a kérdéshez Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kós Károly, Kodolányi János, Kovács Imre, Nagy István, Németh László és Veres Péter. Jóllehet számos értékes javaslat hangzott el, s az erdélyi, valamint a román értelmiség háborúellenes képviselői mindent megtettek, nehogy bekövetkezzék a vég, a „magyar Erdély” mégis megbukott. 1944 őszén megszűnt az *Erdélyi Helikon*, a *Pásztortűz* és az *Erdélyi Szépművéses Céh*, megszűntek a marosvécsi találkozóik, és sok kiváló író, művész a fasiszta erők áldozata lett. Volt, aki szovjet hadifogságot

sz szenvedett, mások elmenekültek és a tengerentúli magyar irodalomban folytatták munkásságukat (Nyíró József, Wass Albert), mások Magyarországon telepedtek le. Az erdélyi magyarság súlyos bántalmazások érték: román terroristák néhol megtizedelték a lakosságot, melynek férfitagjait a megszálló orosz csapatok vitték „kicsi robotra”.

Újrakezdődött a passió, mely a diktatúra éveiben végérvényes kipusztítással fenyegetett. Ma-napság jobb a helyzet, de a kilátások nem biztatóak. A reménységet és a perspektívát egyebek mellett az adja, hogy Budapesten eredményesen, távlatokat adva működik az „Erdélyi Műhely”, s hála Pomogáts Bélának, ma is követi az erdélyi gondolat értékes hagyományait, megteremtve azt az európai szemléletmódot, amely a transzylvanista írókat, művészeket hatotta át.

RÓNAY LÁSZLÓ

A BOLDOG KÖLTŐ Harsányi Lajos *Önarcképe* és válogatott versei

Ma már szinte irodalomtörténeti kuriózum a két világháború közötti katolikus triászról beszélni. Sík Sándorról még csak-csak esik szó, ha másként nem, mint Radnóti tanáráról és atyai barátjáról, abba viszont belegondolni is nehéz, hogy volt időszak, amikor többen tartották jelentős — ha nem a legjelentősebb — magyar költőnek Mécs Lászlót, mint József Attilát. De a legkevesebb figyelem a papköltők hármásából mégis Harsányi Lajosra esik, aki pedig önéletírásában — s kronológiailag biztos, hogy igaza van — a modern magyar katolikus irodalomban az első helyet vindikálta magának.

Többek között ez is kiderül a Győri Egyházmegyei Levéltár „Források, feldolgozások” sorozatában még 2015-ben kiadott, *A boldog költő* című kiadványból. A reprezentatív kötet alcíme: *Harsányi Lajos Önarcképe és válogatott versei*, az olvasó azonban többet kap a két említett szövegcsoporthoz, ugyanis az *Önarcképet* (melyből egyébként a Vigília olvasói évtizedekkel korábban már kaphattak ízelítőt) és a versválogatást a szöveg közreadójának, Bors Anikónak alapos tanulmányai vezetik be, s függelékként olyan szövegeket is olvashatunk, melyek kiegészítik az önéletrajzban olvasottakat: XIII. Leó pápa hatyúdalának fordítását, mely Harsányi költői pályakezdésének fontos dokumentuma, egy 1913-as írást a modern költészetről, s életképeket az Esterházy család mindennapjaiból, akiknél a költő mint fiatal pap házitanítóként szolgált.

Ebből a fontos munkából is mindenekelőtt az *Önarcképet* kell kiemelni, melyet a költő valamikor az ötvenes évek elején kezdett írni, s halála

